

ÇORUH VADİSİNİN İSKÂN ÖZELLİKLERİ

Doç. Dr. M. Tefvik Tarkan

Diğer bölgelerde olduğu gibi memleketimizin Doğu Karadeniz kıyıları ile Doğu Anadolu bölgesi arasında yer alan geniş bölümünün coğrafyasına ait araştırmaların sayısı dikkati çekecek derecede azdır. Bu azlığın nedenlerinin başında, araştırma yapmanın zorluğu yer alır. Memleketimizin coğrafi konumu, hüküm süren iklim şartları ile oldukça zengin bitki örtüsünün varlığı, Anadolu'nun tarih öncesi ve sonrası devrelerde vaki olan iskânı gerektiriyorsa da bu iskânın tetkiki, araştırmacılar için bir hayli karışık ve sayısız meseleleri ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki, Anadolu'nun kuzeydoğu bölümünde yer alan araştırma alanımızda ise bu sayısız meselelerin çözümlenmesi daha da zorlaşmakta ve sayısız problemleri yaratmaktadır.

Bilindiği gibi yer yüzünde iskân olayı çok çeşitli şekillerde görünür. Kır yerleşmelerinde tek evden toplu evli köye kadar giden bu çeşitli iskân şekilleri, genellikle iki esas tipe irca edilebilir.

1- Dağınık İskân

2- Toplu İskân

Dağınık iskânda evler çok zaman eklentileriyle birlikte münferit olarak arazi üzerine serpilmiş olarak bulunur. Bazen bir ailenin yakın fertlerinin meydana getirdiği 2-3 evlik meskenler bir arada bulunabilir. Toplu yerleşmede ise haneler bir cami, bir kahvehane veya bir çeşme etrafında toplanmış bulunur ve köyler arasında oldukça uzun mesafeler vardır.

Dağınık ve toplu iskânın arasında çeşitli adlar altında pek çok intikal şekilleri tesbit edilebilir. Ancak bu geçiş şekilleri çok zaman dağınık veya toplu iskânın birine yaklaştırılabilir ve hakim özelliğine göre bunlardan birine veya diğerine sokulabilir.

Fakat araştırma konumuzu teşkil eden Çoruh vadisinde dikkatimizi çeken bir iskân tipi ne dağınık ve ne de toplu iskânın hiç birine sokulamaz, fakat bir ikisinden de bazı karakterler aldığı tesbit edilebilir. Çoruh vadisinin orta bölümünün doğusunda, yani memleketimizin kuzey doğu kenarında dikkatimizi çeken bu geçiş iskân tipine "Parçalı İskân" adını vermek kabildir. Şimdilik bu tip iskânın tarif ve izahına girmeden iskâna etki gösteren genel faktörlerin ışığında araştırma alanımızı gözden geçirmek faydalı olur.

1- Su

İskân olayında meskenlerin bir araya toplanması ve tek tek dağılması üzerine etki yapan en önemli faktör sudur. Filhakika susuz bir iskân olayı asla düşünülemez. Eğer iskânın vukubulduğu yerde bol su mevcut ise, evlerin bir kaynak etrafında toplanmasına sebep yoktur. Burada meskenler eklentileriyle birlikte birbirinden uzakta ve münferit olarak yer alır. Aslında suyun bol veya kıt oluşu, o bölgenin iklim ve arazinin oluşumu ve tabiatıyla yakından ilgilidir. Bol yağışlı ve düzgün yağış rejimli sahalarda su kıtlığı çekilemez. Burada evler dağılır ve dağınık iskân meydana gelir. Memleketimizin Doğu Karadeniz kıyılarıyla bu kıyılara komşu Çoruh vadisinin aşağı kısmında bu nedenle meskenler dağınıktır.

Gayri muntazam yağış rejimi ve su kaynakları mahdut sahalarda da iskân, toplanmağa müsaittir. Buralarda meskenler su başlarına toplanır. Memleketimizin Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde iskân bu özelliği karakterize eder. Ayrıca konumuzu teşkil eden Çoruh vadisinin yukarı kısmında da bu tip bir yerleşme kendini göstererek iskân toplu bir özellik kazanır.

2- Yüzey Şekilleri :

Genellikle bir bölgedeki iskân tipine etki gösteren nedenlerden yukarda izah ettiğimiz su, iklim kadar önemli etkenlerden biri de yüzey şekilleridir. Bu sebepten diyebiliriz ki: Dağlık, arızalı sahalarda genellikle daha çok dağınık yerleşme, ova ve yüksek düzlükler ise toplu yerleşmenin ortaya çıkmasına sebep olurlar.

Bilindiği gibi dağlık sahalarda geçim kaynakları nisbeten az, ekime yararlı topraklar mahdut ve çok dağınıktır. Bu nedenle dağlık sahalarda meskenler tarlaların bir köşesine veya ortasına yapılır ve böylece evler birbirinden uzak tarlalar gibi dağılmıştır. Memleketimizin Doğu Karadeniz bölümünün kıyı şeridi bu nedenle dağınık iskânın karakterini gösterir.

Ova ve yüksek düzlüklerde ise su ve iklim faktörlerinin elverişsiz görüldüğü sahalarda daha ziyade toplu iskâna rastlanır.

3- Tarihi Nedenler :

Bilindiği gibi harp ve işgal, iskânın tipine etki yapacağı gibi meskenin şekline de müessir olur. Bu sebepten tarihten önceki ve sonraki devirlerde tarihi nedenlerle iskân, genellikle toplu yerleşme tipine daha uygun bir tip kazanır. Korunmak için toplanmak şarttır.

Araştırma konumuzu teşkil eden Çoruh vadisi bu bakımdan büyük hareket ve olaylara sahne olmuştur.

Doğu Karadeniz bölümünün iskân tarihi eski bir maziye sahiptir. Bu hususta yazılmış eserler (1), (2), (3), bölgede eski devirlere kadar uzanan bir iskânın mevcut bulunduğunu ortaya koymaktadır.

1- Ar. M. Urartu kılavuzu. Belleten VII Cilt, 1544. S. 20-25.

2- Grousset R: Histoire de L'armenie les Origines . Paris 1947. s. 50.

3- Adontz. H: Histoire de L'armenie Les Origines. Paris. 1946. S. 173-178

Bölgenin bilinen en eski sakinleri Schmöckel'e göre (4), ve sonradan Vary (5) nin de belirttiği gibi M.E. XV. asırda Azzi ve Hayassa'lardır. M.E. VIII. asırda ise Urartu'lar bu bölgeye gelerek kendilerine bağlı Khulki beyliğini kurdular. Bu nedenle Doğu Karadeniz kıyılarıyla iç kısmına bu gün bile yabancı literatürde bu beyliğin ismine izafeten Kolşik adı verilmektedir.

M.E. VII yüzyılda atlı göçebe hayatı süren Sakaların Kimmerleri Kafkasyadan geriye sürerek Çoruh boylarına yerleştirdiklerini görmekteyiz (6). Daha sonraları kral Daryus komutasındaki İranlılar Çoruh vadisinin işgal ettikleri bölgede idari teşkilât kurdukları tesbit edilmektedir (7).

M.E. VI. ve V. asırlarda Grekler Karadeniz kıyılarına sızarak burada Pontus devletini kurdular. Pontus devleti M.E. 50 yıllarında da Roma imparatorluğu tarafından ortadan kaldırıldı.

Pontus devletini ortadan kaldıran Roma imparatorluğuna karşı doğudun gelen kavimlerin hücumu, bu devletin ülke üzerindeki hakimiyetini süratle sarsmaktadır. Nitekim M.S. 400 yıllarında Sasani devleti Çoruh üzerinden Karadenize inerek bölgedeki Roma hakimiyetine son verdi ve 6. asra gelinceye kadar bölgeyi hakimiyeti altına aldı. Nihayet M.S. 530 yıllarında Bizans İmparatoru Justinyanus Sasani devletinin hakimiyetine son verdi. Bölgedeki Bizans hakimiyeti 1075 yılına, yani Selçukluların gelişlerine kadar devam etti. Selçuklu komutanı Alpaslan ve oğlu Sultan Melikşah sadece bu ülkeyi toprakları arasına katmakla kalmadı, aynı zamanda bazı Türk beylerini getirerek buraya yerleştirdi.

Çoruh boylarında kısa süren Selçuklu hakimiyeti bir müddet sonra yerini Bagratlıların tazyiki ile Kıpçak Kuman'lara bırakıyor ve bölgede Ardahan, Artvin'de Bagratlı kiralığı kuruluyordu. (8). 1240 yılında ise Selçuklu suvarileri hristiyan Bagratlı/Gürcü-Kıpçak ordusunu yok ederek bölgeye tekrar hakim oldu. (9). Fakat daha sonraları Bizans İmparatorluğu Çoruh boylarına inerek bölgeyi hakimiyeti altına aldı 1461 yılında Osmanlı İmparatorluğu bölgeye gelişi ile eyalet, sancak ve sancağa bağlı kazalar şeklinde idarî teşkilât kurdu.

Görülüyor ki, Çoruh vadisi 15. asra gelinceye kadar çok çeşitli etnik grupların uğrak ve yaşama alanı olmuş ve her gelen topluluk bölgede iz bırakarak tarihin karanlıklarına karışmıştır.

4- Sosyal ve Ekonomik Nedenler:

Sosyal ve Ekonomik faktörlerin de iskân olayında yani toplu ve dağınık iskânda önemli etkisi vardır. Toprak mülkiyeti rejimi bu sahada en önemli fak-

4- Schmöckel. H: Keilschriif forschung alte Geschichte Vorder asien leiden. 1957.s. 132-159.

5- Vary. H.: M.E.II. bin yılda Hititlerin zamanında Kuzeydoğu Anadolu da Azzi-Hayassa devleti. Milletın sesi Gazetesi 6 Tefrika.

6- Günaltay Ş.: İran Tarihi. Ankara 1948. s. 108, 112-113

7- Ksenofon: Anabasis. IV. Kitap 5. II. S. 13-14

8- Brosset M.: Historie de la Georgia. I. s. 362

9- Togan Z. V.: :Umumi Türk Tarihine giriş. İst. 1946 I. alt. s. 191-192.

tördür. Filhakika büyük toprak mülkiyeti rejiminin cari olduğu sahalarda yerleşmeler genellikle topludur. Çoruh vadisinde ve bilhassa Aşağı Çoruh vadisi gibi, ekime elverişli arazinin çok kıt ve dağınık olduğu sahada ise iskân dağınıktır.

Bir bölgedeki iskân tipine etki gösteren bu genel faktörlerin ışığı altında araştırma konumuzu teşkil eden Çoruh vadisinin kısa yerel tetkik ve tasvirini yapmak bu bölümü tanıtmak bakımından önemlidir.

Doğu Karadeniz bölümü, memleketimizin kuzey doğusunda yer alan ve Karadeniz kıyı şeridi ile Çoruh vadisinden meydana gelmiş birbirinden farklı kısımlardan teşekkül etmiştir. Kıyı çizgisinden itibaren güneye doğru yükselen kıyı dağları, Rize dağları adını alarak Trabzon-Gümüşane hattından itibaren doğuda tek bir sıradağ halinde uzanır ve böylece hududumuzdan çıkar. Bu dağ sistemi kısa akarsular tarafından enine olarak parçalanmış, yüksek yamaçlar arasında derin vadiler meydana getirmiştir. Kıyıda görülen üst kretase volkanik fasiesin jeolojik unsurlarını teşkil eden granit ve dioritin ortaya getirdiği yüzey şekilleri, aşınması zor yüksek eğimli vadi yamaçları ile bu vadileri birbirinden ayıran sert şekilli sırtlardır. Çoruh vadisi ise kuzeyden aynı dağların granit, granodiorit ve kuarzlı dioritin ortaya çıkardığı daha sert, eğimi keskin ve bunların yanında daha az akarsu şebekesinin yer aldığı dik eğimli vadi şekilleri ile bunların yanında daha az akarsu şebekesinin yer aldığı dik eğimli vadi şekilleri ile yüksek sırtlardan meydana gelmiştir. Vadi tabanında çok dar kuarterner dolma tabakaları tektonik senkinalin üzerine depo edilmiştir. Vadinin her iki yamacında Eosenin volkonik fasiesi yer alır. Bu oluşumun kuzeyde yer alan ve yukarıda belirttiğimiz granit, granodiorit gibi volkanik serinin diğer tarafında daha çok lias malûm oluşumu dikkati çeker.

Görülüyor ki kıyı şeridinin dağlık ve bol akarsularla parçalanmış, fakat vadiler arasında genç sırtlarla ve jeolojik yeknasaklık gibi şartların karşısında bölümün iç kıyısında yer alan Çoruh vadisinde yüzey şekilleri ve jeolojik formasyon daha değişik bir oluşum gösterir.

Bölümün kıyı şeridi ile iç kısmında iklim bakımından ayrılık, yüzey şekillerine nazaran daha da dikkati çekecek bir farklılık kazanır. Filhakika kıyı şeridinde hüküm sürmekte olan ve her mevsimi yağışlı, ılık deniz iklimi iç kısımlarda yerini az ve muayyen aylar içinde yağış alan ve deniz iklimi ile kara iklimi arasında geçiş karakterindeki iklim tipine terketmiştir.

Bölümün iki kısmında müşahede edilen yüzey şekli ile iklim ayrılıkları, doğal bitki örtüsü bahis konusu olduğu takdirde daha önemli bir anlam kazanır. Gerçekten Rize dağlarının denize bakan yüzey yamaçlarında kıyıda başlayarak 2200-2400 m. ye kadar aralıksız olarak devam eden yayvan, karışık yapraklı ve Konifer orman örtüsü, aynı dağların Çoruh vadisine bakan güney yamacında yerini kurakçıl bitkilere terketmektedir.

Doğu Karadeniz bölümünün kıyı şeridi ile iç kısmında kısaca belirtmeğe çalıştığımız fizikî ve coğrafi farklılık, bu sahalarda yaşayan insan toplulukları-

na sosyo-ekonomik bakımdan bariz etkiler gösterir, ki bu etkilerin başında da nüfus dağılışı ve iskân olayı gelir. Filhakika kır nüfusunun Türkiyede ortalama değerinin % 66.1 nin yanında. Doğu Karadeniz bölümünde % 87.1 e ve nihayet Çoruh havzasında ise % 94.8 e yükselmesi büyük bir anlam taşır. Bu anlam ile son yıllardaki şehirleşme hareketine karşı Çoruh vadisinin son derece ilgisizlik gösterdiği sonucuna varılır. Bunun sonucu olarak eskiden beri köy ve küçük kasaba karakteri henüz bir gelişmeye sahne olmamıştır. Bu sebepten vadi nüfusunun çok büyük bir bölümünü içine alan kır iskânı üzerinde durmak, bunun nedenlerini araştırmak, bölge kalkınmasında en önemli bir başlangıç olacaktır.

Türkiyede kır iskânın üst hududu bölgeden bölgeye büyük değişiklik göstermekle beraber bunun ortalama değeri 2200 m. civarındadır. Çoruh vadisinde yaptığımız bir araştırmada (10) bu hududun 2500 m. ye kadar yükseldiğini tesbit etmiş bulunuyoruz. Aynı araştırmada tesbit edilen muhtelif yükseklik kademeleri ile nüfus dağılışı aşağıya çıkarılmıştır. (1960),.

Yükseklik Kademeleri	O yükseklikte yaşayan nüfus	
	Miktarı	Oranı
100-500 metre	56170	% 18.6
500-1000 «	64406	% 21.3
1000-1500 «	87852	% 29.1
1500-2000 «	67108	% 22.2
2000-2500 «	26215	% 8.7
2500- + «	537	% 0.1

Bu tabloya göre Çoruh vadisinde kesif yerleşme alanları % 29.1 oranı ile 1000-1500 metrelik yükseklik kademesinde yer alır. Türkiyedeki muayyen yükseklik kademesindeki yaşayan nüfusla bu tablonun karşılaştırılmasında büyük gelişmelerin bulunduğu hemen dikkati çeker. (11).

1- Türkiyede nüfusun % 41.50 si 0-500 m. ler arasında yaşarken, Çoruh havzasında ancak % 18.6 arasında nüfus yaşar.

2- Türkiyede birinci kademedan itibaren yükseldikçe nüfusun azalmasına karşılık, Çoruh havzasında azami nüfus oranı, 1000-1500 m. arasındaki üçüncü kademe de bulunur.

3- Türkiyede 0-1500 metreler yani üç kademe içinde bütün nüfusun % 91,10 u yaşarken ve 1500 m. den sonra büyük bir düşüklük görünürken, Çoruh havzasında 1500-2500 ler arasındaki iki kademe de havza nüfusunun % 30.9 gibi büyük bir bölümü yaşar.

Bu karşılaştırma, Çoruh vadisinde nüfusun ayrı karakterini ortaya koymakta ve nüfusun iskânı olayı da yukarıda belirttiğimiz yerleşme faktörlerinin ışığı

10- Tarkan T.: Orta ve Asağı Çoruh Havzası. Basılmamış Doçentlik tezi.

11- Tanoğlu A. Türkiyede nüfusun dağılışı: Cog. Ens. Der. Sa. 10.

altında değişik yapısını göstermektedir. Bu yapı kır yerleşmelerini etkilediği gibi iskân tiplerinin hiç birine sokulamayan ayrı bir tipin ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Ayrıca, mesken şekli ve yapı malzemesine de büyük ölçüde tesir gösterir.

Genellikle Karadeniz bölgesinin kıyı şeridinde kendini gösteren dağınık iskân, etkisini Çoruh vadisinin aşığı bölümünde göstererek burada iskânın dağılmasına sebep olur. Yani iskânın kıyı şeridinde dağınık olmasını hazırlayan nedenler, Aşığı Çoruh vadisinde de ufak çapta değişikliklerle tesirini devam ettirmektedir. Bu sebeple aşığı vadiye kıyıdaki gibi köy, tek aileye ait bir veya iki meskenle, bunun eklentisi ve meskene ait bahçe, tarla, hatta bazen küçük bir koruluktan ibarettir ki buna mahallen köy adı verilir. Bu meskenle eklentisi, Aşığı Çoruh'ta en küçük iskân üniteleridir.

Aşığı Çoruh'tan, Orta Çoruh vadisine geçildikçe, genellikle Artvin enlemin-den itibaren vadinin ve vadi yamaçlarının yerleşmeye elverişli sahalarda iskân, aşığı vadisindeki özelliğini kaybetmeğe ve buralarda daha ziyade Doğu Anadolu bölgesinde rastlanan toplu iskân tipine yaklaşma temayülü sezilir. Zira, burada iskânı etkileyen faktörler az çok değişikliğe uğramıştır. İklim, su, ulaşım, relief gibi faktörler kuzeye nazaran iskânı daha çok toplulaştırmağa zorladığı gibi, sosyal koşullar da bu değişikliği destekler mahiyettedir. Burada iklim daha sertleşmiş, su azlığı meskenleri birbirine daha yaklaştırmış, yüzey şekilleri de daha elverişli şartlar göstererek bir kaç evin bir araya toplanmasına yardım etmiştir. Ancak yukarda belirtilen dağınık iskândan, Doğu Anadolu'da görülen toplu iskâna geçiş ani olmayıp, tedricidir. Bu iki ana tip arasında, mahallen de parçalı adı verilen "Parçalı İskân" en karakteristik bir yerleşme tipini göstermektedir.

Parçalı iskânda, toplu ve dağınık iskânın bazı karakterlerini bulmak mümkündür. Filhakika dağınık iskânda görülen dağınıklık, burada mahalleler arasında, toplu iskânda bulunan topluluk ta bir mahalle içindeki meskenlerde mevcuttur. şu halde mahalleler arasındaki dağınıklıkla Karadeniz bölgesi kıyı şeridini, bir mahalle içindeki meskenlerin birbirine yakınlığı da Doğu Anadolu bölgesindeki toplu iskânı canlandırır.

Parçalı iskân Orta Çoruh vadisinde adeta kır iskânın alt hududunu meydana getirir. Çünkü burada klâsik anlamda köyün meydana gelmediği, köy tabirinin ise tamamen suni yani idarî olduğu neticesine varılabilir. Bu şartlar altında her hangi bir mahalle içinde kaç tane ev ve eklentisinin mevcut bulunacağı ve bir köyün mahalleleri arasındaki mesafenin ne olabileceği hususunda kesin bir kaide yoktur. Orta Çoruh havzasında mahallelerin hudutları ile mesken miktarı, mahalleyi meydana getiren haneler ile onların içinde yaşayan ailelerin sosyo-ekonomik yapıları bunu tayin eder. Fakat öyle görünüyor ki, parçalı iskânda mahalleler, çok yerde bir ailenin uzun yıllar içinde genişleyerek teşekkül ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Yani bu mahalleler daha ziyade ailelerin üremesi ile meydana gelmiş iskân üniteleridir.

Genellikle parçalı iskânın ve mahallelerin tesekkülünde toprak mülkiyetinin az da olsa bir takım etkileri görünmektedir. Filhakika, bilhassa Orta Çoruh'un doğu kısmında Ardanuç ve Şavşat'ın ormanlık sahalarında ormanın kıyısında tek ev ile başlayan iskân çekirdeğinin zamanla ormanı imha ederek tarla açılması ve çekirdeğin genişlemesi sonucu olarak mahalleler teşekkül etmiştir.

Muhtelif nedenlerle tesekkül eden bir köyün mahalleleri arasındaki gelişme aynı tempoyu göstermemektedir. Bir mahallenin gelişmesi bazı yerel sebeplerle süratli, diğer mahallenin gelişmesi de daha ağır olabilir. Ancak, idari merkez olan mahallenin gelişmesi daha süratli olur.. Burada çok defa dükkân, okul ve cami gibi sosyal tesislerin inşası da bahis konusudur. Bu tesislerin bulunduğu mahalle de köyün gerçek idari merkezi durumunu kazanmaktadır. Bu merkezden sonra köyün diğer mahallelerinde de büyüklükleri ve içinde yaşayan insanların ekonomik durumlarına bağlı olarak bir takım ilkel dükkânlar yer alabilir ve böylece mahalle yavaş yavaş bir köy olma imkânına kavuşur.

Parçalı iskânda mahallelerdeki insanlar arasında dayanışma ve işbirliği daha fazla inkişaf etmiştir. Bazı işlerde mahalle beraberliği ve birlikte çalışma arzusu doğmuştur. Bilhassa su ve yol gibi müşterek problemler, bütün mahalle halkının elbirliği ile halledilmektedir.

Orta Çoruh vadisinde parçalı iskân daha ziyade Orta Çoruh'un doğusunda Ardanuç, Şavşat ve Olur'da kendini göstermektedir, ve bu iskânın en belirli örneğini Şavşat'a bağlı Veli köy'de bulmak mümkündür.

Veliköy, Şavşat'tan 17 Km. kuzey doğuda ve Mirya suyu üzerinde kurulmuş bir bucak merkezidir. Sovyet Rusya hududuna 48 km. mesafede ve denizden 1100 m. yüksekliktedir. 1965 sayımına göre 1234 nüfusludur ve bu nüfus 170 hane ve 5 mahalle halinde yaşar. Mirya suyunun açtığı geniş vadi, ekime ve dikime müsait olmakla beraber, topraktan elde edilen ürün ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Hayvancılık, bucakta ana geçim kaynağı halinde görünmekle beraber çok ilkel bir şekilde yapılır. Ortalama olarak hane başına 15 sığır ve 25 koyun isabet eder. Hayvan ürünleri Şavşat'a getirilerek satılır. Dağların ormanlarla kaplı bulunuşu Veliköy'de ormandan geçimini sağlayan nüfusun miktarını arttırmıştır. Bu sebeple bucakta bir orman işletme şefliği teşkilâtı kurulmuş bulunmaktadır.

Yukarda da belirttiğimiz gibi Veliköy'ü teşkil eden beş mahalleden en büyüğü Ortaköy, bucak merkezinin bulunduğu idari merkezdir. Burada 5 sınıflı bir ilkokul, bir orman işletme şefliği, bir minareli cami, iki adet kahvehane, ve onların dışında, ilkel giyecek malzemeleri satan tahtadan yapılmış 4 dükkân mevcuttur. Bucak idare binası etrafına nazaran yüksek bir tepe üzerinde iki katlı olarak kurulmuş olup, tepenin etrafında ilkokul, orman idaresi, kahvehane ve dükkânlar bulunmaktadır. Ortaköy'de mesken düzeninde dikkati çeken en önemli husus, evlerin, yukarda belirtilen iş yerleri

bitiminden itibaren başlamasıdır. Yani mesken olarak kullanılan binalar Orta-köy'de işyerleri, okul ve bucak idare binasının meydana getirdiği bir meydanlıktan sonra başlayarak Ortaköy-Şavşat yolu üzerinde ve yol boyu inşa edilmiş bulunmaktadır. Ortaköy 43 hane ve 307 nüfustan ibarettir. Veliköy'ün diğer mahalleleri, bucak merkezi Ortaköy'den 1.5-2 km. uzakta ve adeta bir tesbihin daneleri gibi Mirya deresine sıralanmış bulunmaktadır. Bu mahallelerde evler, Doğu Anadolu bölgesinde görülen toplu iskânın özelliğini taşıyan köylerde olduğu gibi, birbirine bitişik olmayıp, hanelerin yanında eklentisi ve peğ adı verilen gübre deposu ile bir birinden ayrılmış bulunmaktadır. Bu evlerden ahır ve samanlık dikkati çekecek derecede büyük tutulmuştur. Bu mahallelerde iş yerleri mevcut değildir.

Ardanuç, Şavşat ve Olur'un kuzey kısmında görülen iskân, doğu ve güneye doğru gidildikçe artık yok olmaktadır. Doğuda Ardahan'a doğru, örneğin Çamlıca, Hanlıköy, Kara ağaç, köylerinde olduğu gibi mahalleler arasındaki mesafe azalıyor, hatta mahalleler gittikçe daha da sıklaşarak tek mahalle veya köyden ibaret toplu iskân haline geliyor.

Toplanma Ardanuç'un güneyinde daha da belirlidir. Horasan dağına doğru köylerin mahalleleri arasındaki mesafe azalıyor. Örneğin Tosunlu köyü 501 nüfus ve 87 haneden (1965) teşekkül eden bir köy olmasına rağmen aralarında 100-500 metrelik mesafe olmak suretiyle beş mahalleden teşekkül etmektedir.

Parçalı iskânda, mahalleyi teşkil eden evler çok yerde aralarında peglerin yer almasına rağmen buralardan bahçe olarak faydalanılmamaktadır. Daha ziyade bahçe ve tarlalar, meskenlerin dışında bulunmaktadır.

Tunçdilek'e göre (12) bu türlü iskânın memleketimizde sadece Doğu Karadeniz bölümündeki iskâna elverişli vadilerin içinde toplanmış olduğu zannedilmemelidir. Bu bölüm dışında Doğu Anadolu'da (Güngüç bucağı), Akdeniz bölgesinde Dimril-Bodrum ve nihayet Marmara bölgesinin kuzey doğu bölümünde yer aldıkları bir gerçektir.

Orta Çoruh vadisinin bihassa iskâna elverişli doğu kesiminde görülen ve yukarıda bütün ayrıntılarıyla izahına çalışılan parçalı iskân, Ardahan'a ve güneyde Oltu ilçesine batıda da Yusufeli'ne yaklaşıldıkça yavaş yavaş ortadan kalkarak, Doğu Anadolu bölgesinde görülen gerçek toplu iskâna geçilir.

Bu bölge iskânında görülen toplu yerleşme daha çok küme köy karakterindedir. Burada bir köy merkezinin etrafında, daire veya daireye yakın bir şekilde haneler bir araya toplanmış, adeta evler bir biri üzerine yığılarak köyü meydana getirmiştir. Evler birbirlerine son derece girift olduğundan, köyün iç kısmına girmek dahi güçtür.

Bu yöredeki toplu yerleşme hadisesini ve bunun tabii bir sonucu olan küme ve yol tipi köyü, coğrafi ortamın yarattığı bir netice olarak kabul etmek gerekir (13).

12- Tunçdilek N.: Türkiye iskân coğrafyası. İst. 1967. s. 115.

13- İnandı, H. : Adapazarı ovası ve civarında nüfus ve yerleşme. Coğ. Der. s. 7 İst. 1956 s.

Yukarı çoruh vadisinden itibaren başlayan bu yörede görülen toplu iskân daha çok Erzurum-Tortum-Yusufeli yolunun güzergâhındaki köylerde olduğu gibi yol tipi ve derelerin meydana getirdiği birikinti konileri üzerinde teşekkül etmiş dere ağı küme köyleri tipindedir.

Türkiyenin Kuzeydoğu bölümünde yer alan ve araştırma konumuzu teşkil eden Çoruh havzasında kuzeyde görülen dağınık iskân, güney kısmındaki küme köyler halindeki toplu iskân arasında Orta vadide parçalı iskân, iklim ve diğer coğrafi faktörlerde görülen intikal tipleri gibi bir geçiş özelliğini taşımaktadır. Bu geçiş özelliği aynı vadi içindeki meskenlerde de dikkati çekecek derecede barizdir. Aşağı Çoruh vadisinde görülen ve Karadeniz kıyılarının tesirinde bulunan ahşap evler, Orta Çoruh vadisinde yerini karışık malzemenen yapılmış evlere terkettiği halde, Yukarı Çoruh vadisinde meskenler tamamen Doğu Anadolu yaylalarında görüldüğü gibi çamurdan düz damlı köy evleri haline gelmektedir.

Şu halde Orta Çoruh havzası gerçekten kuzeyde Karadeniz bölgesinin kıyı şeridi ile güneyde Doğu Anadolu bölgesinin her bakımdan geçiş özelliğini gösteren bir yöredir. Bu durumu köyler istatistiği anket sonuçların (1969) da da görmek mümkündür.

İller	Toplu		Dağınık		Azdağınık		Meçhul		Toplam	
	Köy Sayısı	Nüfus	Köy sayısı	Nüfus	Köy sayısı	Nüfus	Köy sayısı	müfus	Köy Sayısı	Nüfus
Rize	13	3583	242	168144	30	22912	1	827	286	195446
Artvin	86	45233	115	77965	80	44384	4	3109	285	170691
Erzurum	925	377829	37	28377	59	26596	6	3082	1027	435884

Yukardaki tablo, Karadeniz bölgesi kıyı şeridinde Rize ili ile Doğu Anadolu'da bulunan Erzurum ili arasında yer alan Artvin ilinde iskânın geçiş özelliğini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Burada az dağınık adı verilen bölümle muhtemelen parçalı yerleşmeyi kasetmektedir. Bu özelliği daha iyi belirtmek için, üç ildeki iskânın oranını bulalım:

	Toplu	Dağınık	Azdağınık	Meçhul	Toplam
Rize	% 4.5	% 84.7	% 10.5	% 0.3	% 100
Artvin	% 30.7	% 40.8	% 26.8	% 1.7	% 100
Erzurum	% 90	% 3.7	% 5.7	% 0.6	% 100

Bu tablo toplu iskân'ın Rize'den itibaren Erzurum'a doğru arttığını, buna karşılık dağınık meskenin aynı yönde son derece azaldığını, az dağınık yani parçalı yerleşmenin de Rize'den Artvin'e doğru arttığını ve Artvin'den sonra tekrar çok azaldığını göstermektedir.

Netice itibarile denilebilir ki Orta Çoruh vadisi iskân coğrafyası bakımından dikkati çekecek derecede özellikler gösteren bir yöredir ve gerçekten kıyı şeridi ile Doğu Anadolu bölgesi arasında diğer sahalarda olduğu gibi iskânda da tam bir geçiş karakteri taşımaktadır.